

rán csak még inkább visszaélnék velük, amelynek folyamatából rekonstruálható, hogyan válik árucikké a hatalomnak kiszolgáltatott emberi test, és a fotókon szereplő „modell” megítélése milyen változatos formákat ölthet attól függően, kihez és milyen közegbe kerül. A képek paradox módon éppen az 1960-as években, egy szovjet uralom alatt működő és a szovjet „értékrendszer” közvetítő magyar iskolában verik ki a legnagyobb botrányt, ahol a tanárok „ringyónak” titulálják a magát halálra rémülten fogdosó Szvetlanát, a fotókért a tulajdonosnak fizető és azokra önkielégítő hetedikes fiúkat pedig keményen megbüntetik, a felbujtót ki is csapják, és nevelőintézetbe kerül.

A kötet további érdekessége, hogy a zene az egész Tureckaja család életében hangsúlyos szerepet játszik: a történelmi és családi tragédiák túlélésének esélyét biztosítja számukra, zeneelméleti magyarázattal alátámasztva ennek lehetségeségét. Az író Rachmaninov zeneműveinek betiltásán keresztül szemlélteti a művészetek kiszolgáltatottságát a hatalom kegyeinek. Szvetlana úgy tud – amennyire lehet – érzéketlenné válni és fi-

gyelmen kívül hagyni testi és lelki gyötrelmeit, miközben Berija meggyalázza addig érintetlen testét, hogy gondolatban Mozart *G-dúr hegedűversenyét* játssza, és ez képes kiszakítani őt a jelenből. Édesanya pedig hozzá hasonlóképpen, az adott időtől és tértől eltávolodva, tanítványa előadásában hallja az élve eltemetés zeneművét, Rachmaninov *cisz-moll prelűdjét*, és újraéli azt, ahogyan a hangok a koporsó beszögelésének és a levegő elfogyásának képzetét keltik, miközben a tanácson ismertetik vele lánya újranyitott nyomozati aktáinak tartalmát.

A szerző bravúrosan szövi egybe az egymástól időben és térben is távol élő családok élettörténetét, akik sokszor mit sem tudnak egymás létezéséről, mégis összeköti őket az egész Európát sújtó politikai-hatalmi-ideológiai harc és a menekülési kényszer. Gárdos Péter korrajzilag hiteles regényéből kiderül, hogy minden jelentéktelennek tűnő tettünknek, döntésünknek következményei vannak, amelyek terheit utódaink mintegy láncreakcióként elkerülhetetlenül magukkal cipelik, és amelyeknek mi nem is feltétlenül vagyunk tudatában.

HAKLIK NORBERT

Elmer István: Sodronyok / Őrlőkő

Hét Krajcár, 2018

„Minden generációnak meg kell írnia a maga iskolaregényét” – így ajánlják az online könyvesboltok Elmer István *Sodronyok* című kisregényét. Tévesen, ugyanis a mű ötvözetében a „nemzedéki iskolaregény” mellett három további regénytípus is helyet kap. A *Sodronyok* iskolaregényként, illetve fejlődésregényként indul, majd – túl a szöveg közepén – ötvenhatos regénybe látszik váltani, hogy végül egzisztencialista regényként teljesedjék ki.

A *Sodronyok* nyitánya, a folyóparti fejelgetés jelenete a testnevelési főiskolás hallgatókkal érzékletesen helyezi a főszereplőt a felnőttkor küszöbe előtt bizonytalankodó nagykamasz pozíciójába. A nagyobb fiúk meghívását a tábornúzhöz Cirok afféle kimagasló, talán igazán meg sem érdemelt elismerésnek tekinti, és magát a jutalmat, tehát a részvétel lehetőségét az esti összejövetelel is szinte már büntetesként, de kétségkívül kényelmetlen helyzetként tapasztalja meg: „A tűz mellett

észrevette, nemcsak fiúk, lányok is vannak közöttük. Téefes lányok. Napközben föl se tűntek neki. Pedig igazán jól nézhetek ki. Most is feszült rajtuk minden. Csupa harmónia volt a lényük. Ez mindjárt izgatta őt, de nem mert odapillantani: hogy jön ő ahhoz? Miért állnának szóba vele? A nappali győzelem egészen elértéktelenedett. Az a fiú biztosan nagylelkű gesztust gyakorolt vele szemben, amikor meghívta. Talán azt gondolja róla, hogy idősebb, de ha elmondja, hogy még csak most megy negyedikbe...” Olyannyira így van ez, hogy amikor a tábornúzhúzzal az egyik sátorban elveszi a szüzességét az egyik főiskolás lány, azt Cirok másnap reggel már bünként, de legalábbis szégyellni való epizódként éli meg.

Innen indul Cirok útja, ez az intenzív önbizalomtréning, amely a kisregény végére odáig vezet, hogy önálló, integráns, a saját igazáért konfrontálódni képes és hajlandó személyiséggé váljék a főszereplő. A *Sodronyok* ennek az útnak a regénye, és

az utazás során maga a mű is izgalmas ívet jár be, amelynek a bevezetőben említett regénytípusok az állomásai.

Elmer művének nemzedéki regény mivolta eleinte egészen egyértelműnek tűnik. A kollégistársak elbeszéléseiből, élettörténetük Cirok általi felidézéséből ugyanis alapos korrajz bontakozik ki, ki-telepítésekkel, államosítással, szülők bebörtönzésével. A történelmi-politikai referenciák egyértelműen az ötvenes évekbe helyezik a cselekményt – ezért is zavarba ejtő, hogy Cirok már ekkor ismeri a Beatlest, bár az majd csak a következő évtized elején alakul meg. A regényben később egy másik szembeötlő anakronizmus is szerepel – az, amikor a franciául nem tudó főszereplő Camus *Közönyére* tesz utalást, konkrétan megnevezve a művet, dacára annak, hogy az magyar nyelven majd csak évtizedekkel a regényidőt követően, 1972-ben jelenik meg először (mindemellett, ha netán az ötvenes évek Magyarországon a középiskolás diák eredetiben olvasta volna az egzisztencialista próza eme remekét, akkor bizonyára *Az idegen* címmel hivatkozott volna rá).

Szerencsére azonban Elmer kisregényében nem a korrajz számít. Még akkor sem, ha a szöveg kétharmadánál kitör az ötvenhatos forradalom. A *Sodronyok* fókuszában ugyanis Cirok belső utazása áll – a pálya, amelyet személyiségfejlődése jár be a nyitó jelenettől az utolsó fejezetig. Ez pedig nem más, mint a tanulási folyamat, amelynek során – némiképp Camus *A lázadó emberére* is rímelve – Cirok késszé válik minden körülmények közepette, akár a nála erősebb hatalommal és tekintéllyel szemben is megvédeni saját méltóságát. Magyarán: megtanulja, hogyan kell megmaradni egyéniségnek. És ha már a camus-i párhuzamoknál tartunk: ugyancsak *Az idegen* Mersault-jának sorsát idézi Cirok fő konfliktusa a ferences kollégium prefektusával. Cirok ugyanis azzal húzza ki a gyufát végképp az atyánál, hogy vállalja az általa el nem követett vétségért a büntetést, s ezáltal egyszersmind kiemeli magát az áldozat szerepéből, az intézményben érvényes erőviszonyok hatálya alól. A rokonság Camus gondolatvilágával annál inkább tettenérhető, ugyanis a kulcsjelenet szinte szóról szóra meg is idézi a *Sziszüphosz mítosza* végkövetkeztetését: „»Én csak untam az egészszet, és gondoltam, ha van tettes, akkor befejezhetjük.« Cirok egyszeriben felszabadultank érezte magát, szomorúan és lázadva tekintett a világra. Átadta magát a kihűlt érzelmeknek, és bármennyire szomorúnak nevezik is ezt az állapotot, ő mégis boldognak tudta magát. »Szóval unta? Unta a lázadást az iskola ellen? Tudja maga, hogy

ezért...« »Tudom – szólt halkán Cirok –, ezért kirúghatnak az intézetből.«»

A *Sodronyok* ötvenhatos szálához is ettől a kulcsjelenettől érdemes közelítenünk. Cirok kirúgásának elmaradta ugyanis egyúttal azt is jelzi: a forradalom kitörésével az integráns személyiséggé válás küzdelmének játéktere magasabb ligába helyeződik. A regény szintet lép, akár csak a főszereplő, aki a kisebb diákok hazautazását segítve felnő a szerepéhez, és éppúgy képessé válik arra, hogy ellássa a helyzet által rátestált feladatot, mint a prefektus, aki a sortűz áldozatainak adja fel az utolsó kenetet. A személyiségfejlődésnek ez az íve teremti meg az érettségijelenet igazi kontextusát, választ adva arra is, mi indokolja Cirok „életerős szenvedéllyel” teli mosolyát, dacára annak, hogy – legalábbis a hatalom által megszabott, az adott időben érvényes kereteken belül – nem kívánja egyetemen folytatni a tanulmányait. Elmer István iskolaregényének főszereplője ugyanis jóval általánosabb érvényű érettségre tesz szert annál, mint amit a középiskolai záróvizsgák sikeres teljesítése jelent.

Az Elmer-kötetben szereplő második kisregény is több annál, mint aminek első látásra tűnik. Az *Őrlőkő* ugyanis emigránsregényként indul, hogy aztán – még mielőtt a főszereplők átlépnék az osztrák határt – a besúgóregény-szálat is felvegye. A filozófus Bálint, felesége, Adél, valamint a nő apja körül szerveződő cselekmény akár egyetlen bővített mondatban is összefoglalható volna. A *Sodronyokkal* szemben ez a kisregény nem dolgozik filmszerű epizódokkal, dramaturgiai kulcsfontosságú, mozgalmas vagy éppenséggel visszafogott várakozástól feszült jelenetekkel. Elmer prózájának dinamikájáról ezúttal a párhuzamos narráció gondoskodik: az *Őrlőkő* fejezeteiben Bálint, valamint Adél elbeszélésében tárul elénk végeredményben ugyanaz a történet. S bár a nő és férje ugyanazon a hangon szólalnak meg (zárójelben csupán: markánsabban különválasztani a beszélők nyelvhasználatát izgalmas lehetősége lett volna a regénynek, amelyhez talán merészebben is nyúlhatott volna a szerző), azonban gondolkodásmódjuk nagyon is eltér. Míg a párosban Adél képviseli a gyakorlatiasságot – még a titkosrendőrséggel való együttműködést is meggyőzően mutatja be szükséges rosszként, a legkevésbé ártalmas lehetőség önkéntes választásaként –, addig Bálint az ideák perspektívájából értelmezi a leghétköznapibb történeteket is.

Az *Őrlőkő* éppen a két nézőpont összjátéka révén válik a *Sodronyokhoz* hasonlóan egzisztencialista regénnyé. Elmer néhol már-már vegyitstán

esszészerű fejezetekben mutatja be Bálint gondolkísérleteit, amelyekkel a filozófus megpróbálja fellelni a mélyebb értelmet és felfedezni a tanulságot a hatalomnak kiszolgáltatott élethelyzetükben, és eszmefuttatásai – kiváltképp a *lét* és a *létezés* viszonyát vizsgáló fejtegetései – nem csupán Heidegger tanait visszhangozzák, de az önmagában-létező és az önmagáért-létező különbségéről gondolkodó Sartre filozófiáját is. Azt követően, hogy a házaspár Ausztriába, tehát politikai-hétköznapi értelemben a szabad világba disszidál, Bálinton nem – és persze egészen gyakorlatiasabb okok miatt Adélon sem – lesz úrrá a szabadság érzése. A filozófust az erről az élethelyzetről való gondolkodás a Sartre-féle felfogáshoz nagyon is hasonló végkövetkeztetéshez vezet el, amely nem a külső körülményekből eredezteti, hanem az önmagát önnön tudatos döntései által alakító ember létével azonosítja a szabadságot.

A kisregény legizgalmasabb vetülete éppen az, ahogyan Elmer ezt a gondolatiságot ütközteti a politikai-történelmi síkon értelmezett szabadságfogalommal. Bálint ugyanis a politikai viszonyok leendő átrendeződésétől azt várja, hogy az az egyéni létezés is magasabb szintre emeli majd: „Az a fajta uralom, amely most otthon terpeszkedik, a történelemben egyik pillanatról a másikra megszűnhet – nem tudjuk idejét, de az időt ne saját életünk folyásával mérjük –, s a legtöbben nem is értik, hogyan: kivonulnak a katonák, a harckocsik, az ágyúk, mindez technikai részletkérdés, de ott marad a szétroncsolt szövet! A nép, igen, a nép – s ez a mi drámánk. Hiába a majdani szabadság (már amit annak gondolunk), addig a legtöbben végképp elveszítik önmagukat, nem tudják, kik ők, hová tartoznak, s ebből következően hogyan kell gondolkodniuk és cselekedniük, hogyan kell élniük: nem parancsra, nem a megfelelés kényszeré által, nem parvenü módon, hanem természetesen. Elvész a természetesség, ez a mi tragédiánk. S mi ennek a következménye? Szellemi és erkölcsi értelemben lezúllott embertömeg jön létre, a normaadó társadalmi csoportok legfőljebb nyomokban fedezhetők fel, az elit képtelen betölteni hivatását. Most nyilván azt kérdezik, mi ebből a kiút. A megtisztulás – nevezzük ennek – újabb, nagy valószínűséggel fájdalmas drámával jár együtt. Ez olyan megrázódtatást idézhet elő, amelynek hatására az ember visszatér elveszített önmagához.”

Amikor Bálint az egyik ellenzéki emigráns szervezet felkérésére társadalomfilozófiai tanul-

mányt ír, a szöveg fogadtatása mélyéges csalódással tölti el, lévén, hogy olvasói csupán az írás politikai vetületeire koncentrálnak. Ezzel szemben ő úgy véli: ha valaki tanulmányának tételmondatát – miszerint „Az ember [...] a benne lévő potenciális szabadság lehetőségével szétzúzza a történelem által konstruált hatalmi szerkezetet” – csupán a társadalmi viszonyokra vonatkoztatja, az „Nem érti, ugyanazon materiális hasznossági elv szerint gondolkodik, mint akikkel szemben áll. Betömködi a hiányt. Pedig a hiány köztünk és a velünk egynemű valóság között jelentkezik: még azt sem vagyunk képesek betölteni. S akkor még hol a több-lét?»”

Míg a gyakorlatias Adél kitörő örömmel fogadja az 1989-es magyarországi fejleményekről szóló híradásokat, ezek Bálintot már-már felháborodásba hajló csalódottsággal töltik el: „Aztán most a televízió képernyőjén ünnepélyes piknik, jólesően mosolygó urak, hosszú nyelvű, elegáns drótvágó fogó a külügyminiszter kezében, a fotósok fotografálnak, a kamerák kamerálnak, »megőrülök, megőrülök«, remegett Bálint, közben az asszony, »látod ezt, no látod, erre vártunk!«, de Bálint alig látja, »szenvetek, a kutyaúrstenit, szenvetek!«, fényt tör arcán a könny, »hát nincs megváltás, csak hazugság!«, és fájdalommal belelógatja az érthetetlen valóságba.” Bálintot ez az élmény vezet el a végső felismeréshez, hogy a szabadság nem a politikai-társadalmi viszonyok átrendeződésével, hanem csakis az individuum szintjén, az emberi minőség forradalmával érhető el. Elmer írói bravúrja, hogy a kötet zárlatában – Adél titkának lelepleződését követően – engedi Bálintnak, hogy a szabad döntéséből fakadó megbocsátás gesztusával elérje a saját fogalmai szerinti szabadságot, s mindeközben a kisregény gondolati síkját és „hétköznapi” vetületét is összeboronálja a végkifejletben, eljutva egy olyan végkövetkeztetésig, amelyet okkal rokoníthatunk a Karl Jaspers-féle hagyomány talapzatain nyugvó keresztény egzisztencializmussal. Nem könnyű olvasmány az

Őrlőkő, de megéri ráfordítani az aprólékos olvasói figyelmet, amelyet ez a kisregény magának megkövetel – ugyanis ennek a szövegnek a *nehézségét* jóval felülmúlja a *súlya*.

Elmer István *Sodronyok / Őrlőkő* című kötete tehát két kisregénnyel demonstrálja, miért érdemes figyelni a szerzőre, aki kortárs irodalmunkban rokontalan módon tesz újabb és újabb sikeres kísérletet arra, hogy a közép-európai félmúlt történelmi tapasztalatát keresztény alapokon nyugvó egzisztencialista prózává fogalmazza.

